

**QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASI SANAATINIŇ
RAWAJLANIW TENDENCIYALARI**

U.X.Yeshimbetov – *ekonomika ilimleri boyınsha filosofiya doktori, docent*

J.B.Abdiramanov – *ülken oqıtwshı*

E.T.Tolepov – *assistent oqıtwshı*

U.T.Genjemuratova – *magistrant*

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН

У.Х.Ешимбетов – *доктор философии экономических наук, доцент*

Ж.Б.Абдираманов – *старший преподаватель*

Э.Т.Толепов – *ассистент-преподаватель*

У.Т.Генжемуратова – *магистрант*

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

**TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF INDUSTRY
IN THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN**

U.Kh.Eshimbetov – *Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor*

Zh.B.Abdiramanov – *senior lecturer*

E.T.Tolepov – *assistant teacher*

U.T.Genjemuratova – *master's student*

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch soʻzlar: sanoat, hududiy rivojlanish, sanoat tarmoqlari, investitsiya, modernizatsiya, iqtisodiyat, ishlab chiqarish, mahsulot, asosiy koʻrsatkichlar.

Rezyume. Ushbu maqolada Qoraqalpogʻiston Respublikasi sanoat rivojlanish tendentsiyalarining hududiy oʻziga xos xususiyatlari oʻrganilgan. Maqolada asosiy etibor sanoat ósish dinamikasi, yalpi hududiy mahsulotlarni yaratishda sanoatning ulushi, Oʻzbekistondagi ulushi, sanoat tarmoqlarining oʻsish dinamikasi oʻrganilgan.

Ключевые слова: промышленность, региональное развитие, отрасли промышленности, инвестиции, модернизация, экономика, производство, продукция, основные показатели.

Резюме. В данной статье изучены региональные особенности тенденций развития промышленности Республики Каракалпакстан. В статье основное внимание уделяется динамике роста промышленности, доле промышленности в создании валового регионального продукта, ее доле в Узбекистане и динамике роста отраслей промышленности.

Keywords: industry, regional development, industrial sectors, investment, modernization, economy, production, product, key indicators.

Summary. This article examines the regional characteristics of industrial development trends in the Republic of Karakalpakstan. The main focus of the article is on the dynamics of industrial growth, the share of industry in the creation of gross regional product, its share in Uzbekistan, and the growth dynamics of industrial sectors.

Kirisiw. Búgingi kúnde Ózbekstan ekonomikasınıń strukturalıq ózgerislerinde sanaat tarmaǵı jetekshi orın iyelemekte. Ásirese, regionallıq sanaattı rawajlandırıw, shiyki zat bazasnan nátiyjeli paydalanıw, jergilikli óndiristi keńeytiw hám eksport potencialın arttırıw máseleleri ayrıqsha áhmiyetke iye bolmaqta. Bul processte Qaraqalpaqstan Respublikası sanaattı ayrıqsha strategiyalıq áhmiyetke iye ayaqlardan biri bolıp esaplanadı.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoev 2022-2026-jıllarǵa mólsherlengen Jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyasında Sanaattıń jetekshi tarawları hám ekonomikanı jáne de liberallastırıw jáne

transformaciya processlerin juwmaqlaw boyınsha bir qatar tapsırmalar bergen edi¹.

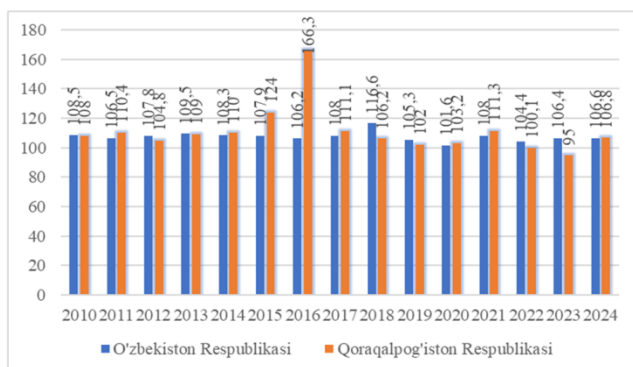
Tiykargı bólim. Ózbekstanda gárezsizlik jıllarında makroekonomikalıq turaqlılıqqa, joqarı ekonomikalıq ósiw pátlerine erisildi, ayaqlarda sanaat hám onıń tarawların rawajlandırıw ushın keń imkaniyatlar hám qolaylı shárayatlar jaratıldı. sanaat potencialın rawajlandırıw boyınsha alıp barılıp atırǵan siyasat

¹ https://president.uz/oz/pages/view/strategy?menu_id=144. 22-maqsad: Milliy iqtisodiyot barqarorligini taʼminlash va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini davom ettirib, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravarga oshirish.

Qaraqalpaqstanda da sanaat ónimlerin islep shıǵarıw strukturasında túpkilikli ózgerislerge alıp keldi. Wálayattıń mineral-shiyki zat potencialınan paydalanıw tiykarında Xojeli rayonında shiyshe ıdıslar zavodı, Qońırat soda zavodı, Surgıl tábiyǵıy gaz káni tiykarında polietilen hám polipropilen islep shıǵarıw boyınsha Ústirt gaz-ximiya kompleksi, Qaraózek rayonında cement islep shıǵarıw boyınsha "Titan cement," Beruniy rayonında talk-magnezit islep shıǵarıw boyınsha "Beruniy talk" JShJ, Qaraózek rayonında vermikulit koncentratı islep shıǵarıw boyınsha "Qaraqalpaq vermi" JShJ hám "Bostan talk" JShJlar iske qosıldı. Respublikada sanaattıń 15 ten aslam tarmaǵı bar. 1990-jıllarda sanaat tarmaǵı tiykarınan awıl xojalıǵı ónimlerin biremshı qayta islewge qanıgelesken bolsa, sońǵı jıllarda bul baǵdarda túpkilikli ózgerisler júz berdi. Atap aytqanda, ximiya, qurılıs hám taw-kán sanaatı (uglevodorodlar hám basqa paydalı qazılmalar) qazıp alıw) júzege keldi. Bul tarawlar regionallıq áhmiyetke iye bolǵan qanıgelesken tarawlarga aylandı.

Nátiyjede sanaat ónimleri kóleminiń ósiwine erisiw menen bir qatarda respublikanıń importtıń ornın basatuǵın óndirislerin rawajlandırıw ushın shárayatlar jaratılmaqta hám belgili strukturalıq ózgerisler júz bermekte. Ishki bazardı básekege shıdamlı ónimler menen toltırıwda sezilerli jetiskenliklerge erisildi. Qaraqalpaqstan sanaatı xalıq xojalıǵınıń sanaat ónimlerine bolǵan talabınıń úlken bólegin qanaatlandıradı.

2010-jıldan 2024-jılǵa shekem sanaattıń ósiw tendenciyası ulıwma respublikalıq ósiw tendenciyası keyingi jılǵa salıstırǵanda biraz joqarı boldı. Biraq ósiw pátleri 2024 jılǵa kelip biraz tómengenligi kózge taslanadı. Bunnan tisqari, izertlew jılları dawamında ortasha ósiw pátı mámlekettegi ortasha kórsetkishten joqarı bolǵan. Sanaat ónimi kórsetkishteriniń ósiwine tábiyiy resurslardı ózlestiriw, jańa karerlerdi qazıp alıw, jańa kárxanalar qurıw, islep turǵan óndirislik quwatlıqlardı keńeytiw hám olardı texnikalıq jaqtan qayta úskenelew esabınan erisildi.

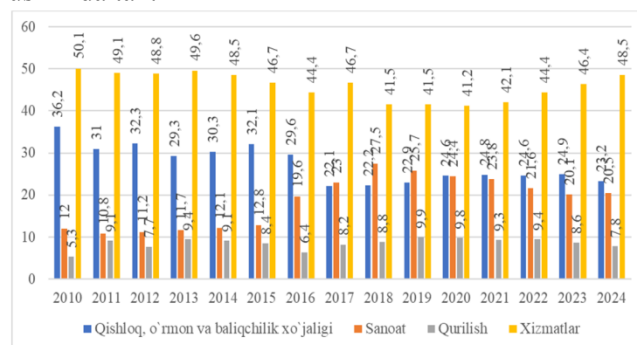


1-súwret. Ózbekstan Respublikası hám Qaraqalpaqstan Respublikası boyınsha sanaat ónimleriniń ósiw pátleri (ótken jılǵa salıstırǵanda procentlerde)

Diagramma Qaraqalpaqstan Respublikası statistika bas basqarması maǵlıwmatları tiykarında dúzilgen.

Usı maqsette 2023-jılı 6,3 trln. sumlıq investiciya qarjıları ózlestirildi. Tarawlar kesiminde sanaattıń úlesi 48,7 procentti qurap, 2010-jıldıń usı kórsetkishine salıstırǵanda 2,4 esege kóp.

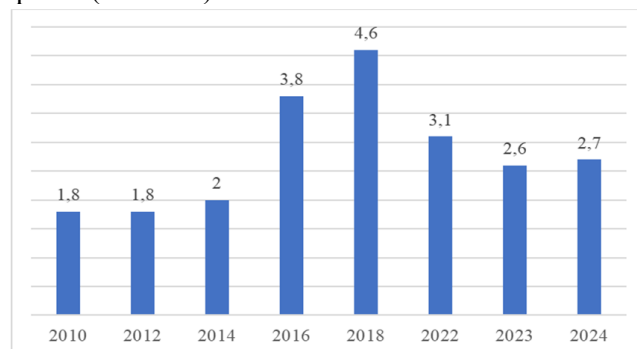
Nátiyjede jalpı aymaqlıq ónim (JAÓ) quramında tarawlardıń jalpı qosımsha qunındaǵı sanaattıń úlesi artqan. 2010-jilda 12,0 procentti quraǵan bolsa, 2024-jilda 20,5 procentke ósken (2-súwret). Sonıń menen birge, sanaat ónimleriniń túrleri hám eksport kólemi de arttı. Sanaat óndirisiniń rawajlanıwı óndirislik-texnikalıq bazasında úlken unamlı ózgerisler menen birge barmaqta. Bunday jaǵday ulıwma Ózbekstan ushın da tán.



2-súwret. Qaraqalpaqstan Respublikası jalpı aymaqlıq ónimin jaratıwda tarawlardıń jalpı qosımsha qunındaǵı úlesi, procentte

Sonı ayrıqsha atap ótiw kerek, JAÓ quramında sanaat óniminiń joqarı úlesi Ústirt gaz-ximiya kompleksiniń iske qosılıwı menen baylanıslı bolıp, bul óz gezeginde regionnıń sanaat potencialın arttırıwǵa alıp keldi.

Aymaqta sanaat ónimlerin islep shıǵarıwdıń ósiw kórsetkishteri ulıwma respublikalıq kórsetkishterden joqarı bolıwı nátiyjesinde onıń sanaat ónimleri úlesiniń ósiwi baqlanbaqta. Atap aytqanda, eger 2010-jılı respublika sanaat óniminiń ulıwma kóleminde úyrenilip atırǵan regionǵa tek ǵana 1,8 procent tuwra kelgen bolsa, bul kórsetkish 2024-jılı 2,7 procentti quradı (3-súwret).



3-súwret. Ózbekstanda sanaat ónimlerin islep shıǵarıwda aymaqlar úlesiniń ózgeriwi.

Qaraqalpaqstan Respublikası statistika bas basqarması maǵlıwmatları tiykarında avtor tárepinen esaplangan

2011-2018-jılları xalıqtıń jan basına sanaat ónimlerin islep shıǵarıw artqan. Biraq bul statistikalıq tallawdan anıq juwmaq shıǵarıw múmkin emes. Sebebi, tovar qunı, yaǵnıy bahası turaqlı emes. Sonday-aq, ayırım tarawlarda ónim islep shıǵarıwdıń natural kórsetkishleri jeterli dárejede arpaǵan.

Sonıń menen birge, sanaattıń ulıwma kórsetkishleri ósip atırǵanına qaramastan, ónimlerdi natural kórsetkishlerde islep shıǵarıw ishki talaptı qanaatlandıra almay atır. Bul, birinshi gezekte, azıq-awqat hám toqımashılıq sanaatı tarawlarına tiyisli.

Ulıwma alǵanda, Qaraqalpaqstan sanaatı ele tómén dárejede, xalıq hám shólkemlerdiń talapların tolıq qanaatlandırmaydı. Sanaat ónimleriniń kóplegen túrleri sırttan alıp kelingengligi esabınan qanaatlandırıladı.

Sanaattıń tómén rawajlanıwınıń tiykarǵı sebepleri tómendegiler bolıp tabıladı:

- bar tábiyiy resurslardıń kem ózlestiriliwi hám olardan aqılǵa muwapıq paydalanıw;
- geologiyalıq-izlew jumıslarınıń artta qalıwshılıǵı, sonıń ishinde, olardı ótkeriw ushın qarjıların jeterli ajratılmaǵanlıǵı esabınan;
- awıl xojalıǵı ónimlerin jetistiriw kólemlerin azaytıw;
- aymaqtıń ekonomikalıq rawajlanıwı agrar baǵdarda ámelge asırılıp, awıl xojalıǵı ónimlerin birlemshi qayta islew sanaatınıń ústinligi;
- sanaattı diversifikaciyalaw dárejesiniń salıstırmalı tómengligi;
- aymaqlıq-óndirislik quwatlarınń joqarı koncentraciyası;
- sanaat kárxanalarında materiallıq eskirgen texnologiyalıq liniyalardan paydalanıw;
- básikeye shıdamlı bolmaǵan, sonday-aq, tómén qosımsha qunlı ónimler islep shıǵarıwshı kárxanaların bar ekenligi;
- sociallıq, óndirislik hám transport infrastrukturasınıń jeterli dárejede rawajlanbaǵanlıǵı;
- ónim islep shıǵarıw processinde qárezetlerdiń kóbeyiwi;
- xalıqtıń satıp alıw dárejesiniń tómén bolıwı.

Aymaqtıń ulıwma respublikalıq sanaat ónimin islep shıǵarıwdaǵı úlesin arttırıw ushın qolaylı imkaniyat bar. Atap aytqanda, awıl xojalıǵı hám mineral shiyki zattan nátiyjeli paydalanıw, kishi hám orta kárxanalardı shólkemlestiriw arqalı aymaqtıń sanaat potencialın jaqsılaw múmkin.

Keleshekte sanaattaǵı strukturalıq ózgerisler shiyki zat hám yarım ónimnen basqıshpa-basqısh tayar, básikeye shıdamlı, eksportqa baǵdarlanǵan ónimlerdi islep shıǵarıwǵa itibar qaratılıwı kerek. Ózine tán ózgeshelikleri aralıq ónimge (shiyki zat, yarım tayar ónimler) salıstırǵanda tayar ónimniń ósiwiniń sezilerli dárejede artıwı bolıp tabıladı. Endilikte sanaattıń rawajlanıw baǵdarın janılıǵı-energetika, metallurgiya,

qurılıs materialları, azıq-awqat tarawları belgilep beriwı zárúr.

Bazardıń payda bolıwı hám bazar qatnasıqlarınıń háreket etiwı mülkshilik máselesin sheshiw menen tikkeley baylanıslı. Respublika sanaatında mámleketlik kárxanalardı mámleket qaramaǵınan shıǵarıw hám menshiklestiriw procesi dawam etpekte.

Alıp barılǵan analizler sonı kórsetedi, sanaatta bánt bolǵan hár bir qánigege tuwra keletuǵın óndiristiń ósiw tendenciyası ulıwma sanaat xızmetkerleri sanınıń ósiwinen joqarı. Bul miynet ónimdarlıǵınıń óskenliginen derek beredi, biraq sanaattıń ayırım tarawlarında bánt bolǵan bir xızmetkerge tuwra keletuǵın miynet ónimdarlıǵı tómenglegen.

Bunıń tiykarǵı sebepleri, tómendegiler bolıp tabıladı:

- resurs hám energiya sarplanıwınıń joqarı dárejesi;
- sanaat kárxanaları shiyki zat yamasa yarım tayar ónimler islep shıǵarıw, tayar hám básikeye shıdamlı ónim islep shıǵarıwǵa beyimlespegen;
- kárxananıń finanslıq jaǵdayınıń jamanlasıwı hám basqalar.

Ótken dáwir ishinde respublikada ĞMDA hám uzaq shet eller menen sırtqı ekonomikalıq baylanıslar jáne de rawajlandırılmaqta. Bunday jaǵday qospa kárxanaların ashılıwına olardıń islep shıǵarǵan ónimleri jámi region sanaat ónimleri quramında úlesi artıp barıw tendenciyasına iye. Qospa kárxanalardı Qıtay, Qubla Koreya, Rossiya hám Germaniya sıyaqlı mámleketler menen shólkemlestirilgen.

Qaraqalpaqstannıń óndiriwshı kúshlerin bunnan bılay da joqarılátıw sanaat potencialın jedel rawajlandırıwı múmkin emes. Bunıń ushın tómendegi tábiyiy, ekonomikalıq hám sociallıq shárayatlar bar:

- bay hám hár qıylı mineral-shiyki zat kánleriniń anıqlanǵanlıǵı, awıl xojalıq jetistiriliwi, miynet resurslarınń barlıǵı;
- óndirislik, sotsiallıq hám bazar infrastrukturasınıń jeterli dárejede rawajlanǵanlıǵı.

Qaraqalpaqstan Respublikası belgili dárejede rawajlanǵan sanaat potencialına iye. Biraq sanaattıń rawajlanıw dárejesi, dinamikası hám quramı bar imkaniyatlardıń sáykes emes. Sonday-aq, ishki finanslıq resurs dárekleriniń jetispewshiligi joqarıdaǵı imkaniyatlardan sanaatta tolıq paydalanılmaıwına sebep bolmaqta. Mine usı shárayatlardı ámelge asırıwda azıq-awqat hám sanaat ónimlerin islep shıǵaratuǵın qospa kárxanalar dúziw imkaniyatlarınan tolıq paydalanıw zárúr.

Juwmaq. Joqarıda ótkerilgen analizler tiykarında tómendegi juwmaqlardı shıǵarıwǵa imkan beredi:

- regionda sanaat ónimlerin islep shıǵarıw kólemiń ósiwi 2011-jılǵa hám 2014-jıldan 2017-jılǵa shekem respublika áhmiyetinen joqarı bolǵan;

➤ Qaraqalpaqstan Respublikası jalpı aymaqlıq ónimin jaratıwda tarawlardıń jalpı qosımsha qunındaǵı úlesi izertlew jılları dawamında túrlishe kórsetkishlerge iye bolǵan;

➤ 2010-2018 jıllar aralıǵında Ózbekistanda sanaat ónimlerin islep shıǵarıwda aymaqtıń salmaǵı joqarı bolǵan. Biraq 2022-2023-2024 jılları tóménlegen;

➤ sanaat tarawlarınıń rawajlanıw tendenciyasın proporcional emes xarakterge iye.

Sonıń menen birge, ekologiyalıq mashqalalar, texnologiyalıq góneriw, jetik kadrlardıń jetispew-shiligi sanaat tarawlarınıń rawajlanıwın tóménletiwshi faktorlar sıpatında saqlanıp qalmaqta. Bul mashqalalardı sistemalı túrde sheshiw Qaraqalpaqstan Respublikası sanaatınıń uzaq múddetli turaqlı rawajlanıwın támiyinlew ushın zárúr.

Ádebiyatlar

1. Бердинцев К.Н. Проблемы совершенствования территориальной организации промышленного производства в Узбекистане. – Ташкент: «Фан», 1980.

2. Бектемиров К.К. Устойчивое развитие регионов экологического кризиса: методология и инструментарий применения в Приаралье. – Ташкент: «Фан», 2006.

3. Ешимбетов У.Х. Формирование точек производственного роста на базе минерально-сырьевых ресурсов как совершенствование территориальной организации промышленности региона (на примере Республики Каракалпакстан) // Экономика и предпринимательство. – Москва: 2017. № 11. – С. 232-237.

4. Ешимбетов У.Х., Жаббаров К.Й., Умаров О.О. Развитие горнодобывающей промышленности – основа повышения конкурентоспособности экономики регионов. // Вопросы экономики и управления №4 (20), 2019. – С. 37-39.

5. Ешимбетов У.Х. Формирование точек производственного роста на базе минерально-сырьевых ресурсов как фактор повышения конкурентоспособности региона. Конкурентоспособная экономика и направления её реализации: материалы научн. конф. (Ташкент 28.11.2018.). Т.: НУУз, 2018. – С. 354.